

НАУКОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ БАТЬКІВ ДІТЕЙ ІЗ КОМПЛЕКСНИМИ ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ

Шевчук В. В.

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри психології

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

вул. Остроградського, 2, Полтава, Україна

orcid.org/0000-0001-7101-7617

viktoriiashevchukpnp@gmail.com

Ключові слова: *особистість, батьки, емоційне вигорання, психологічний стан, діти з комплексними порушеннями.*

Мета статті полягає в аналізі наукових засад дослідження емоційного вигорання батьків, які виховують дітей із комплексними порушеннями. Актуальними проблемами батьківства сьогодні є психологічна допомога батькам дітей з вадами розвитку; поява в батьків, які виховують особливу дитину, різних соматичних захворювань, астеничних і вегетативних розладів, депресивної симптоматики; психологічна допомога сім'ям, що виховують дітей раннього віку з порушеннями розвитку; структурно-функціональні особливості сімей із психічно хворим; соціально-психологічні проблеми дітей-інвалідів; формування самосвідомості батьків, які переживають психотравмуючу ситуацію; особливості психологічного супроводу батьків, які виховують дітей із синдромом Дауна; виникнення в батьків дітей-інвалідів особистісних порушень, певних характерологічних рис особистості; взаємини в родині, де виховуються діти з розумовою відсталістю; особистісні особливості матерів, що виховують дітей із розумовою відсталістю тощо. Проблеми емоційного стану батьків у цьому ж аспекті потребують подальшого дослідження.

Теоретичним підґрунтям дослідження емоційного вигорання батьків дітей із комплексними порушеннями є філософські та психологічні концепції материнства; принципи системного підходу й аналізу стосовно психології розвитку особистості; принципи діяльнісного підходу; основні положення концепції психологічного здоров'я; теорії психології взаємин; концептуальні основи сучасної спеціальної психології, методологічні та методичні підходи до оцінювання психічного розвитку дитини, новітні психокорекційні технології; теорії дитячо-батьківських взаємин; теоретичні підходи до вивчення емоційного вигорання; фундаментальні поняття про загальні та специфічні закономірності дизонтогенезу, класифікаційні критерії порушення розвитку; концепції емоційних станів у структурі стадій переживання батьками трагедії народження неповносправної дитини; концепції психології сімейної взаємодії; принципи гуманістичної та сімейної психології.

У процесі вивчення змін психологічного стану батьків дітей із комплексними порушеннями розвитку найбільш поширеними термінами є «емоційне вигорання», «психоемоційне вигорання», «емоційне згорання», «синдром згорання», «психічне вигорання», «психологічне вигорання», «психологічне вигорання особистості».

SCIENTIFIC FUNDAMENTALS OF RESEARCH OF EMOTIONAL BURNING OF PARENTS OF CHILDREN WITH COMPLEX DEVELOPMENTAL DISORDERS

Shevchuk V. V.

*Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor at the Department of Psychology
Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University
Ostrogradskoho str., 2, Poltava, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7101-7617
viktoriashevchukpnu@gmail.com*

Key words: *personality, parents, emotional burnout, psychological state, children with complex disorders.*

The purpose of the article is to analyze the scientific basis of the study of emotional survival of parents raising children with complex disorders.

The current problems of parenthood today are psychological assistance to parents of children with developmental disabilities; appearance in parents raising a special child, various somatic diseases, asthenic and autonomic disorders, depressive symptoms; psychological assistance to families raising young children with developmental disabilities; structural and functional features of a family with a mentally ill person; socio-psychological problems of children with disabilities; formation of self-awareness of parents who are experiencing a traumatic situation;

features of psychological support of parents raising children with Down syndrome; the emergence of parents of children with disabilities of personality disorders, certain characterological personality traits; relationships in families with mentally retarded children; personal characteristics of mothers raising children with mental retardation), etc. Problems of parents' emotional state in the same aspect need further research.

Theoretical basis of the study of emotional burnout of parents of children with complex disorders: philosophical and psychological concepts of motherhood; principles of a systematic approach and analysis in relation to the psychology of personality development; principles of activity approach; the main provisions of the concept of mental health; basic provisions of the theory of psychology of relations; conceptual foundations of modern special psychology, methodological and methodological approaches to assessing the mental development of the child, the latest psycho-correctional technologies; theories of child-parent relations; theoretical approaches to the study of emotional burnout; fundamental concepts of general and specific patterns of dysontogenesis, classification criteria for developmental disorders; the concept of emotional states in the structure of the stages of parents' experience of the tragedy of the birth of a disabled child; concepts of psychology of family interaction; principles of humanistic and family psychology.

In the process of studying changes in the psychological state of parents of children with complex developmental disorders, the most common terms are "emotional burnout", "psycho-emotional burnout", "emotional burnout", "burnout syndrome", "mental burnout", "psychological burnout", "psychological burnout".

Постановка проблеми. Проблема збереження фізичного та психічного здоров'я підростаючого покоління актуалізувала потребу психологічної допомоги сім'ям, які виховують дітей з комплексними порушеннями. Емоційний стан батьків не лише важливий для їхньої особистості й ціліс-

ності сім'ї, а й для позитивного розвитку дитини в контексті протікання її захворювання. Батьки дітей з вадами розвитку постійно перебувають під впливом стресогенних факторів, які вимагають потужних резервів самовпорядкування. Одним із негативних наслідків тривалого емоційного

напруження, а подекуди й стресу є емоційне вигорання.

Народження дитини з порушеннями здоров'я та розвитку є тяжкою життєвою подією для сім'ї. У літературі описано такі феномени, як неготовність до такого розвитку подій, нездатність його передбачити та сприйняти, відсутність попереднього досвіду, відчуття безпорадності, втрати перспектив, провини й цілий спектр інших негативних емоційних реакцій. Така ситуація може характеризуватися як стресова, що запускає пост-травматично-стресовий процес «переживання горя» [1, с. 22].

Окрім цього, сім'ї, які виховують дітей із порушеннями розвитку, відчувають також вплив стресу щоденних труднощів, на тлі яких з'являються ще й «особливі» проблеми й переживання. Перед усіма членами родини виникає необхідність протистояти глибоким несприятливим змінам життєвого стереотипу та виробляти нові форми поведінки, аби пристосуватися до нових обставин [2].

Актуальними проблемами батьківства сьогодні є емоційний стан жінок у період вагітності (Б. Андрейко, А. Батуєв, Г. Брехман, А. Захаров, І. Доряков), взаємодія матері та дитини в неонатальний період (А. Авдєєва, Т. Архирєєва, О. Дубовик, О. Скобло), особистісні зміни в жінок, які пов'язані з її новою соціальною роллю – материнством «особливої дитини» (Б. Андрейко, Л. Базалева, О. Васильєва, О. Захарова, О. Єсеніна, О. Калмикова, О. Карбонова, О. Подобина, Г. Соколова, В. Ткачова, Т. Хозяїнова).

Зарубіжні та вітчизняні дослідники, вивчаючи дитячо-батьківські взаємини, акцентують увагу на ефективності розвитку особистості дитини в процесі взаємодії (В. Бехтерев, Д. Боулбі, С. Забрамна, С. Корсаков, І. Маляревський, О. Мастюкова, А. Фройд, З. Фройд, М. Кляйн, О. Співаковська, О. Смирнова). У процесі взаємодії з дитиною, яка має комплексні порушення розвитку, батьки зіштовхуються з різними труднощами.

У вітчизняній науці особливості сімей, які виховують проблемних дітей, висвітлювалися в працях Б. Андрейко (психологічна допомога батькам дітей з порушенням розвитку), В. Вишневецького, Р. Майрамяна (поява в батьків, які виховують особливу дитину, різних соматичних захворювань, астеничних і вегетативних розладів, депресивної симптоматики), Г. Кукурудзи (психологічна модель раннього втручання: допомога сім'ям, що виховують дітей раннього віку з порушеннями розвитку), Є. Ейдемільера, В. Юстицького (структурно-функціональні особливості сімей із психічно хворим; основні напрями розвитку сім'ї психічно хворого), І. Іванової (соціально-психологічні проблеми дітей інвалідів), Є. Тихої (формування самосвідомості батьків, які переживають

психотравмуючу ситуацію), Г. Соколової (особливості психологічного супроводу батьків, які виховують дітей із синдромом Дауна), В. Ткачової (виникнення у батьків дітей-інвалідів особистісних порушень, певних характерологічних рис особистості), Л. Шипіциної (взаємини в родині, де виховуються діти з розумовою відсталістю; особистісні особливості матерів, що виховують дітей з розумовою відсталістю) тощо. Проблеми емоційного стану батьків у цьому ж аспекті досліджені ще недостатньо. Тому особливої актуальності набуває вивчення емоційного вигорання батьків дітей з комплексними порушеннями розвитку.

Актуальність означеної проблематики та її недостатня розробленість зумовили визначення теми дослідження – «Теоретичні засади вивчення емоційного вигорання батьків дітей з комплексними порушеннями».

Мета дослідження полягає в окресленні теоретично-методологічних засад у вивченні проблеми емоційного вигорання батьків, які мають дітей з вадами розвитку.

Вклад основного матеріалу. Теоретичне підґрунтя дослідження емоційного вигорання батьків дітей з комплексними порушеннями становили:

- філософські та психологічні концепції материнства (В. Брутман, Д. Вінікотт, О. Захаров, Г. Філіппова та ін.);

- принципи системного підходу й аналізу щодо психології розвитку особистості (Б. Ананьєв, Л. Анциферова, Б. Братусь, Л. Виготський, В. Зінченко, Г. Костюк, Б. Ломов, Н. Лунченко, С. Максименко, В. Слободчиков та ін.);

- принципи діяльнісного підходу (Л. Виготський, О. Дусавицький, Є. Заїка, О. Леонтьєв, С. Максименко, С. Рубінштейн та ін.);

- основні положення концепції психологічного здоров'я (С. Белічева, І. Дубровіна, А. Катков, В. Моляко, Т. Русова, В. Торохтій, Т. Тунгусова, М. Cederblad, А. Ellsworth та ін.);

- основні положення теорії психології відносин В. Мясіщева;

- концептуальні основи сучасної спеціальної психології, методологічні та методичні підходи до оцінювання психічного розвитку дитини, новітні психокорекційні технології (Л. Борщевська, Т. Ілляшенко, Л. Кузнецова, О. Мастюкова, І. Мамайчук, К. Островська, В. Синьов, Є. Синьова, Н. Семаго, О. Усанова, Л. Фомічова, Л. Шипіцина, Д. Шульженко);

- теорії дитячо-батьківських взаємин (О. Варга, В. Дружинін, О. Співаковська, Е. Ейдемільер та ін.);

- теоретичні підходи до вивчення емоційного вигорання (В. Бойко, В. Орел, А. Рукавішніков, Л. Кітаєв-Смик, М. Водопянова, С. Maslach, А. Pines та ін.);

- класична концепція стресу Г. Сельє;
- фундаментальні поняття про загальні та специфічні закономірності дизонтогенезу, класифікаційні критерії порушення розвитку (Л. Виготський, Т. Власова, Д. Ельконін, Л. Занков, К. Лебединська, В. Лебединський, В. Лубовський, М. Певзнер, В. Синьов, І. Соловйов, Н. Стадненко, Г. Сухарєва, Ж. Шиф та ін.);

- концепції емоційних станів у структурі стадій переживання батьками трагедії народження неповносправної дитини (Дж. Блейшер, М. Ірвін, Л. Кеннел, М. Клаус, Е. Кублер-Рос, М. Семаго і Р. Майромьян);

- концепції психології сімейної взаємодії (А. Варга, Е. Ейдеміллер, О. Калмикова, О. Кляпець, В. Крамченкова, І. Нікольська, А. Столін, А. Твардовські, Т. Титаренко, Е. Шоплер);

- принципи гуманістичної та сімейної психології (Е. Ейдеміллер, К. Роджерс, В. Сатір).

Дослідження проблеми синдрому «емоційного вигорання» проводилося в працях таких зарубіжних і вітчизняних учених, як С. Бабанов [3], В. Бойко [4], М. Борисова, А. Беккер, Н. Булатевич, М. Буріш, Н. Водоп'янова [5], Н. Голованова, С. Джексон, Ю. Жогно [6], Т. Зайчикова [7], Л. Карамушка [7; 8], В. Ковальчук, Я. Коломинський, Ю. Кузнецова, В. Мойсеюк [9], К. Маслах, Г. Нікіфоров, О. Старченкова [5], Л. Тишук, Х. Фрейденбергер, Д. Хекенен, В. Шауфелі та ін.

У процесі вивчення цього феномена найбільш поширеними термінами є:

- «емоційне вигорання» в працях С. Андроник, Н. Булатевич, І. Ващенко, Н. Водоп'яної, М. Воробйової, І. Галецької, О. Гнездилової, І. Грози, Ю. Жогна, М. Кайдиної, О. Кляпець, А. Ракицької, О. Старченкової, Т. Титаренко;

- «психоемоційне вигорання» – в А. Висоцького, Н. Гончарук, О. Матвієнка, М. Пересадіна, Є. Андросова, В. Фролова;

- «емоційне згорання» – у Ю. Жогно й Т. Форманюк;

- «синдром згорання» – Д. Трунов;

- «психічне вигорання» – Н. Булатевич, І. Калмшник, М. Надьожина, О. Ожогова, С. Харенко;

- «психологічне вигорання» – В. Орел;

- «психологічне вигорання особистості» й «вигорання душі» – Л. Китаєва-Смик і Т. Тиміров;

- «професійне вигорання» – Т. Грубі, Л. Карамушка, Ф. Малюкова, М. Островський, В. Павленко, О. Святко та ін.

Якщо говорити про особливості вивчення цих феноменів, то варто зауважити, що в процесі використання термінів «емоційне вигорання» та «психоемоційне вигорання» йдеться насамперед про втрату емоційних ресурсів, про емоційне виснаження. На думку Т. Грубі, це визначення не зовсім точне, оскільки наявність емоційного компо-

нента в структурі синдрому «вигорання» дає нам підстави припускати його вирішальне значення, проте зазначений термін лише частково відображає сутність такого явища. Г. Гнускіта й Л. Карамушка також поділяють цю думку та вважають, що використання терміна «емоційне вигорання» дещо обмежує і звужує зміст феномена вигорання. На їхню думку, якщо використовується цей термін, то для нього мають бути тільки окремі шкали методик, які стосуються лише емоційних складників вигорання [7].

Коли використовуються терміни «психічне вигорання», «психологічне вигорання», «психологічне вигорання особистості», то В. Орел та М. Островський підкреслюють інтегральну природу цього феномена, який включає емоційні, когнітивні, поведінкові й соматичні зміни, але наголошується, що за такого трактування синдром «вигорання» втрачає свою сутність.

Термін «вигорання душі» використовується передусім як образ і трапляється дуже рідко.

Під час використання поняття «професійне вигорання» Т. Грубі, Л. Карамушка, Ю. Ковровський, Ф. Малюкова, М. Островський, О. Святко та ін. підкреслюють роль професійної діяльності у виникненні цього феномена та його негативний вплив на показники працездатності особистості, задоволеності персоналу роботою та взаєминами в колективі.

У зарубіжній літературі синдром вигорання позначають терміном «burnout» (англ.) – згорання, вигорання, припинення горіння, згасання. Уперше цей термін запропонував Фроуденбергер у 1974 році для опису деморалізації, розчарування та надмірної втомленості, які він спостерігав у працівників психіатричних закладів.

Зацікавленість у вивченні синдрому вигорання зросла після того, як американські дослідники К. Маслах та С. Джексон у 1986 році систематизували описові характеристики цього феномена й розробили опитувальник для його кількісної та якісної оцінки. Згідно з авторами цієї методики, синдром вигорання проявляється трьома групами переживань: емоційним виснаженням – спустошення та безсилля; деперсоналізацією – дегуманізація взаємин з іншими людьми (прояв безсердечності, цинізму та грубості); редукцією особистих досягнень – зниження власних здобутків, утрата сенсу та бажання вкладати особисті зусилля для розвитку чогось нового.

Синдром вигорання є системним феноменом, як уважають В. Бойко, Р. Тиллетт, Л. Юр'єва, його симптоми проявляються на емоційному (утрата почуття гумору; роздратованість; переживання почуття образи, суму; стійкий депресивний фон настрою; відчуття некомпетентності в сімейному житті, почуття провини; апатія, пасивність);

когнітивному (труднощі концентрації уваги; ригідність; підозрілість, недовірливість щодо партнера; формальне й відчужене мислення; нав'язливі думки (розлучитися, помститися тощо)); поведінковому (ухиляння від проблем сімейного життя; відчутне зменшення кількості контактів із членами сім'ї; прагнення якомога менше часу витратити на виконання сімейних обов'язків, стереотипна негнучка поведінка; девіантні форми поведінки (зрада, вживання алкоголю чи наркотиків тощо)) та соматичному рівнях (утомленість, сонливість, порушення сну й інші соматичні розлади) [9, с. 62].

Емоційне вигорання має тенденцію до накопичення, тому доцільно описувати його розвиток. Серед ранніх симптомів можна вирізнити загальне почуття втоми, вороже ставлення до шлюбного партнера, сім'ї та сімейних справ, загальне невідрадне почуття занепокоєння, сприймання сімейного життя як такого, що постійно ускладнюється і стає менш щасливим. На цьому етапі приглушуються емоції, зникає гострота почуттів і приємність переживань, у тому числі й під час сексуального спілкування з партнером. Здається, нічого страшного не відбувається, але стає якось сумно й пусто на душі. Людина може легко впасти в гнів, дратуватися та почувати себе розбитою, зосереджувати увагу на деталях і бути налаштованою надзвичайно негативно до всіх подій. Більш серйозними виявами емоційного вигорання є зміни в поведінці й ригідність у мисленні.

Л. Базалева доводить, що емоційне вигорання матері у взаєминах із дитиною є особистісно зумовленим. На підставі теоретичного аналізу й емпіричного дослідження вона показала, що феномен емоційного вигорання матері включає такі компоненти: афективний (агресія, злість, роздратованість, образи на дитину тощо); конативний (покарання, крик, «відштовхування» дитини тощо); когнітивний (зниження інтелектуальної працездатності, неможливість зосередитися, погіршення пам'яті й уваги); соматичний (постійна втомленість, загальне фізичне недомогання, нездатність відпочити за період сну тощо). Для кожної фази синдрому емоційного вигорання властивим є свій компонентний акцент: у фазі «напруження» домінують симптоми когнітивного компоненту («усвідомлення проблем»); у фазі «резистентії» переважають симптоми афективного компоненту («вибірковість емоційного реагування», «розширення сфери економії емоцій»); у фазі «виснаження» переважають симптоми психосоматичних порушень. Симптоми конативного компоненту супроводжують усі фази емоційного вигорання.

В емпіричному дослідженні Л. Базалевої виявлено особистісні риси матерів, які пов'язані з

їхнім емоційним вигоранням: уникнення нових вражень, байдужість, відсутність наполегливості, надмірна самокритика, консерватизм, емоційна лабільність. Протистоять емоційному вигоранню пошук нових вражень, наполегливість, самодостатність, цікавість до нової інформації, емоційна стабільність [10].

Виявлено, що кожна з фаз емоційного вигорання характеризується певним комплексом споріднених особистісних рис: фазу «напруження» супроводжує репресивність, напруженість, тривожність матері; фазу «супротиву» – уникнення вражень і нерозуміння; фазу «виснаження» – відсутність наполегливості в матері. Універсальною рисою особистості матері, яка супроводжує всі фази емоційного вигорання, є байдужість.

Рівень емоційного вигорання матері пов'язаний із характером її ставлення до власної дитини: низька вдовolenість взаєминами з дитиною, нехтування нею та непослідовність матері є домінуючими факторами її емоційного вигорання. Виховна конфронтація в родині, тривожність за дитину, емоційна дистанція, строгість, вимогливість і відсутність співпраці також впливають на рівень емоційного вигорання матерів [10, с. 24].

Окрім того, П. Кільхольц та Р. Бек описали «депресію виснаження» різними психосоматичними симптомами, які потребували не лише медичного, а й психологічного пояснення. Неможливість розкриття природи вигорання медичними категоріями підштовхнула вчених звернутися до психологічних факторів: конфлікти на роботі, фінансові проблеми, підвищене навантаження на роботу, а для жінок – ще й домашня робота. До найбільш поширених симптомів емоційного вигорання Г. Нікіфоров зараховує почуття емоційного виснаження, неможливість працювати з повною віддачею сил, дегуманізацію як тенденцію до цинічності й негативізму щодо залежних осіб, негативне самосприйняття тощо [11, с. 118]. На думку М. Грабе, емоційне вигорання проявляється у вигляді підвищеної активності на початку діяльності, відчутної втомлюваності, пошуку винуватих, депресії або агресії та різного роду психосоматичних реакцій, відчаю [2]. Ці симптоми є універсальними, вони проявляються в осіб, що перебувають у різних соціальних ситуаціях, але особливого значення набуває їх вивчення в батьків, які виховують дітей з вадами розвитку, оскільки роботу можна поміняти, узяти відпустку, а батьківство дітей з особливими потребами є категорією постійною та складною.

Сьогодні відомі праці Б. Андрейко [12], Ю. Антибури, О. Івашова [13], С. Климова, Є. Мастюкової, А. Маллер, К. Мілютиної [13], К. Островської [14], В. Поляков, В. Ткачевої [15], О. Романчука, О. Фисун, М. Химко, А. Шипіци-

ної, які висвітлюють проблеми хворих дітей і їхніх батьків. У науковій літературі представлено роботу з батьками, які виховують дітей з відхиленнями в розвитку (Б. Андрейко [12], Т. Ветрила [16], О. Забабурина [17], В. Кришталь [18], О. Максименко [17], М. Маркова [16], Ю. Мартинюк [19], О. Савіна [17], Г. Соколова [11], О. Царькова [20], Д. Шульженко [21]).

Досліджено вплив народження дитини з вадами на психоемоційний стан батьків та адаптацію сім'ї до народження хворої дитини (Л. Базалева, Н. Бастун, М. Бетшов, Н. Божишківська, Р. Кравченко, К. Островська, М. Радченко, М. Сварник, Г. Соколова). Народження неповносправної дитини створює психотравмуючу ситуацію в сім'ї, унаслідок чого в психологічній сфері її батьків відбуваються емоційні зміни.

Уперше концепція синдрому вигорання в батьків неповносправних дітей представлена Г. Саліван у 1979 році. Вона окреслює цей синдром як психічне й/або фізичне виснаження, яке пов'язане з довготривалою опікою над неповносправною дитиною. Основною причиною синдрому вигорання в батьків є брак відпочинку. Цікавим у цій проблемі є ставлення до таких сімей в інших країнах, адже дослідження Г. Салівана датоване вісімдесяти роками. Сучасність нашої країни диктує свої, ще критичніші умови для таких сімей і відсутність будь-якої психологічної допомоги батькам [12, с. 18].

Б. Андрейко довела, що вагомими детермінантами й основними факторами порушення емоційного стану батьків дітей з порушеннями психофізичного розвитку є наявність і постановка остаточного діагнозу, яка в окремих сім'ях може тривати від народження дитини й до п'яти років через наявність множинних комплексних порушень; почуття провини, яке переслідує батьків і породжує негативні й деструктивні емоційні стани; фрустрація та хронічна втома, яку відчувають і переживають батьки в період виховання особливої дитини.

Для дослідження емоційного вигорання батьків дітей з комплексними порушеннями доцільно використовувати такі методи дослідження:

– теоретичні: аналіз, синтез, порівняння, класифікацію, узагальнення, систематизацію концептуальних положень, метод теоретичного моделювання з метою визначення стану розроб-

леності проблеми та перспективних напрямів її вирішення;

– емпіричні: спостереження, бесіда, анкетування, психодіагностичне тестування із застосуванням стандартизованих тестів-опитувальників, констатувальний і формувальний експеримент – з метою з'ясування особливостей емоційного вигорання батьків дітей з психофізичними порушеннями, розроблення та перевірки комплексної програми психологічних і психотерапевтичних послуг;

– математико-статистичні методи: описову математичну статистику, порівняльний аналіз (t-критерій Стьюдента), кореляційний, факторний, регресійний аналізи. У формуючому експерименті буде використано критерій Вілкоксона, що дає змогу зафіксувати зміни, які відбулися в результаті впливу після проведеної психологічної та психотерапевтичної роботи в групі батьків дітей з особливими потребами.

Для емпіричного вивчення емоційного вигорання батьків дітей з вадами розвитку доцільно використати такі діагностичні методики: методику діагностики батьківського ставлення (А. Варга, В. Століна); методику на визначення рівня хронічної втоми (А. Леонова); тест смислоттєвих орієнтацій Д. Леонтєва; опитувальник МВІ К. Маслач та С. Джексона; тест «Оцінювання особистісного потенціалу вигорання» Л. Карамушки; методику «Самопочуття, загальна активність, настрій» (САН); методику оцінювання емоційного інтелекту Н. Холла.

Висновки. Аналіз стану теоретичного та методологічного розроблення проблеми емоційного вигорання батьків дітей з комплексними порушеннями дав змогу виокремити такі її аспекти: у дослідженнях Л. Карамушки, С. Максименка, Е. Махер, С. Маслач, М. Burish, Е. Hartman, V. Leiter, В. Perlsman вивчається й обґрунтовується сутність і структура емоційного вигорання; М. Борисова, Т. Зайчикова, В. Орел, Т. Форманюк аналізують детермінанти розвитку емоційного вигорання; В. Бойко, Н. Водоп'янова, Дж. Грінберг, Ю. Жогло, Т. Ронгинська, А. Рукавішніков, О. Старченкова розробляють відповідний психодіагностичний інструментарій. Головним чином емоційне вигорання вивчається як структурне явище та як процес. Але особливості переживання батьками дитини з вадами емоційного вигорання є ще недостатньо вивченими.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кукурудза Г.В. Психологічна модель раннього втручання: допомога сім'ям, що виховують дітей раннього віку з порушенням розвитку : монографія. Харків : Точка, 2013. 244 с.
2. Левченко І.Ю., Ткачева В.В. Психологическая помощь семье, воспитывающей ребенка с отклонениями в развитии. Москва : Просвещение, 2008. 240 с.
3. Бабанов С.А. Синдром эмоционального выгорания. *Врач скорой помощи*. 2012. № 10. С. 59–65.

4. Бойко В.В. Синдром «эмоционального выгорания» в профессиональном общении. Москва : Наука, 2006. 167 с.
5. Водопьянова Н.Е., Старченкова Е.С. Синдром выгорания: диагностика и профилактика. 2-е изд. Санкт-Петербург, 2008. 336 с.
6. Жогно Ю.П. Синдром эсозионального сгорания педагога как аспект организации учебно-воспитательного процесса. *Научный вестник ЮГПУ им. К.Д. Ушинского*. 2007. № 3–4. С. 80–87.
7. Карамушка Л.М., Гнускіна Г.В. Психологія професійного вигорання підприємців : монографія. Київ : Логос, 2018. 198 с.
8. Синдром «професійного вигорання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти / С.Д. Максименко, Л.М. Карамушка, Т.В. Зайчикова та ін. Київ, 2004. 264 с.
9. Титаренко Т.М., Кляпець О.Я. Запобігання емоційному вигоранню в сім'ї як фактор гармонізації сімейних взаємин : науково-методичний посібник. Київ : Міленіум, 2007. 142 с.
10. Базалева Л.А. Отношение матери к ребенку в связи с ее эмоциональным «выгоранием». *Гуманизация образования : научно-практический журнал*. 2009. № 6. С. 88–93.
11. Соколова Г.Б. Особливості емоційного вигорання батьків, які виховують дітей із синдромом Дауна. *Наука і освіта*. 2018. № 5–6. С. 118–122.
12. Андрейко Б.В. Психологічна допомога батькам дітей з порушенням розвитку. *Психологія і особистість*. 2016. № 2 (10). С. 58–64.
13. Мілютіна К.Л., Івашова О.О. Вплив батьківського ставлення до дітей із розладами аутистичного спектру на перспективу інклюзивного навчання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2017. Вип. 5 (1). С. 98–102.
14. Островська К.О. Психологічні особливості ставлення матерів до їх здорових дітей та дітей з обмеженими можливостями. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія № 19 «Корекційна педагогіка та спеціальна психологія»* : збірник наукових праць. 2015. Вип. 29. С. 213–219.
15. Ткачева В.В. Технологии психологической помощи семьям детей с отклонениями в развитии. Москва : АСТ: Астрель, 2007. 320 с.
16. Маркова М.В., Ветрила Т.Г. О разработке комплексной системы медико-психологической реабилитации семей, воспитывающих ребенка с нарушением психического развития. *Журнал психиатрии и медицинской психологии*. 2009. № 2 (22). С. 38–45.
17. Забабурина О.С., Максименко О.В., Савина Е.А. Психологическая помощь родителям в воспитании детей с нарушениями развития : пособие для педагогов-психологов. Москва : Владос, 2008. 223 с.
18. Кришталь В.В. Системная семейная психотерапия нарушений здоровья семьи. *Медицинская психология*. 2007. Т. 1. № 2. С. 3–8.
19. Душка А.Л., Мартынюк Ю.А. Оказание психологической помощи семье в ситуации постановки ребенку диагноза ДЦП. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського*. 2011. № 1-12. С. 254–262.
20. Царькова О.В. Особливості допомоги батькам, які виховують дітей з особливими потребами. *Проблеми сучасної психології*. 2014. Вип. 23. С. 687–697.
21. Шульженко Д.І. Особливості психологічної роботи з емоційними станами батьків дітей з психофізичними порушеннями раннього віку. *Психологічний часопис*. 2017. № 5 (9). С. 173–180.

REFERENCES

1. Kukurudza H. V. (2013) Psykholohichna model' rann'oho vtruchannya: dopomoha sim'yam, shcho vykhovuyut' ditey rann'oho viku z porushennyam rozvytku: monohrafiya [Psychological model of early intervention: assistance to families raising young children with developmental disabilities: a monograph]. Kharkiv : Tochka [in Ukrainian].
2. Levchenko Y. Yu., Tkacheva V. V. (2008) Psykholohycheskaya pomoshch' semne, vospytyvayushchey rebenka s otklonenyuyamy v razvytyu [Psykholohycheskaya pomoshch' semne, vospytyvayushchey rebenka s otklonenyuyamy v razvytyu]. Moskva : Prosveshchenye [in Russia].
3. Babanov S.A. (2012) Syndrom emotsyonal'noho vyhoranyya [Emotional burnout syndrome] *Vrach skoroy pomoshchy*. № 10. pp. 59–65 [in Russia].
4. Boyko V.V. (2006) Syndrom «emotsyonal'noho vyhoranyya» v professyonal'nom obshchenyy [Syndrome of «emotional burnout» in professional communication]. Moskva : Nauka [in Russia].
5. Vodop'yanova N.E., Starchenkova E.S. (2008) Syndrom vyhoranyya: dyahnostyka y profilaktyka [Burn-out syndrome: diagnosis and prevention]. 2-e yzd. SanktPeterburh [in Russia].

6. Zhohno Yu.P. (2007) Syndrom esotsyonal'noho s'horannya pedahoha kak aspekt orhanyzatsyy uchebno-vospytatel'noho protsessa [Esocial burnout syndrome of a teacher as an aspect of the organization of the educational process]. *Nauchnyy vesnyk YuHPU im. K.D. Ushynskoho*. № 3–4. S. 80–87 [in Ukrainian].
7. Karamushka L. M., Hnuskina H. V. (2018) Psykholohiya profesiynoho vynorannya pidpryyemtsiv : monohrafiya. [Psykholohiya profesiynoho vynorannya pidpryyemtsiv: monohrafiya]. Kyiv : Lohos [in Ukrainian].
8. Syndrom «profesiynoho vyhorannya» ta profesiyna kar'yera pratsivnykiv osvitykh orhanizatsiy: henderni aspekty / Maksymenko S.D., Karamushka L.M., Zaychukova T.V. [Syndrome of «professional burnout» and professional career of employees of educational organizations: gender aspects] (2004). Kyiv [in Ukrainian].
9. Tytarenko T. M., Klyapets O. Ya. (2007) Zapobihannya emotsiynomu vyhorannyu v sim'yi yak faktor harmonizatsiyi simeynykh vzayemyn : naukovo-metodychnyy posibnyk [Prevention of emotional burnout in the family as a factor in the harmonization of family relationships: a scientific guide] Kyiv: Millennium, [in Ukrainian].
10. Bazaleva L. A. (2009) Otnoshenye matery k rebenku v svyazy s ee emotsyonal'nyim «vyhoranyem». [The attitude of the mother to the child in connection with her emotional «burnout»]. *Humanyzatsyya obrazovanyya. Nauch.-prakt. zhurn.* № 6. Pp. 88–93 [in Russia].
11. Sokolova G. B. (2018) Osoblyvosti emotsiynoho vyhorannya bat'kiv, yaki vykhovuyut' ditey iz syndromom Dauna [Features of emotional burnout of parents raising children with Down syndrome]. *Nauka i osvita*. № 5–6, pp. 118–122.
12. Andreyko B.V. (2016) Psykholohichna dopomoha bat'kam ditey z porushennyam rozvytku [Psychological assistance to parents of children with developmental disabilities]. «*Psykholohiya i osobystist'»*: zb. nauk. prats', Instytut psykholohiyi imeni H.S.Kostyuka NAPN Ukrainy, Poltavskyy natsional'nyy pedahohichnyy universytet imeni V.H. Korolenka. № 2 (10), pp. 58–64.
13. Milyutina K. L., Ivashova O.O. (2017) Vplyv bat'kivs'koho stavlennya do ditey iz rozladamy autystychnoho spektru na perspektyvu inklyuzyvnogo navchannya [The impact of parental attitudes towards children with autism spectrum disorders on the prospect of inclusive education]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnogo universytetu. Seriya : Psykholohichni nauky*. Vyp. 5(1). S. 98–102 [in Ukrainian].
14. Ostrovska K. O. (2015) Psikhologichni osoblivosti stavlennya materiv do ikh zdorovikh ditey ta ditey z obmezhennimi mozhlivostyami [Psychological features of mothers' attitude to their healthy children and children with disabilities] *Naukoviy chasopis NPU im. M. P. Dragomanova : zbirnik naukovikh prats. Ser. № 19. Korektsiyana pedagogika ta spetsialna psikhologiya*. Vip. 29. Pp. 213–219 [in Ukrainian].
15. Tkacheva V.V. (2007) Tekhnolohyy psykholohycheskoy pomoshchy sem'yam detey s otklonennyamy v razvytyi [Technologies of psychological assistance to families of children with developmental disabilities]. M. : AST : Astrel' [in Russia].
16. Markova M. V., Vetryla T. H. (2009) O razrabotke kompleksnoy systemy medykopsykholohycheskoy reabylytatsyy semey, vospytывayushchykh rebenka s narushenyem psykhycheskoho razvytyya [About development of complex system of medicopsychological rehabilitation of the families bringing up the child with disturbance of mental development] *Zhurnal psykhyatryy y medytsynskoy psykholohyy*. № 2 (22). Pp. 38–45 [in Russia]
17. Zababurnya O. S., Maksymenko O. V., Savyna E.A. (2008) Psykholohycheskaya pomoshch' rodytelyam v vospytanyy detey s narushenyamy razvytyya [Psychological assistance to parents in raising children with developmental disabilities] : Posobyе dlya pedahohov-psykholohov. Moskva: Vlados [in Russia].
18. Kryshchal' V. V. (2007) Systemnaya semeynaya psykhoterapyya narushenyi zdorov'ya sem'y [Systemic family psychotherapy of family health disorders]. *Medytsynskaya psykholohyya*. T. 1. № 2. Pp. 3–8 [in Russia].
19. Dushka A. L., Martynuk Yu. A. (2011) Okazanye psykholohycheskoy pomoshchy sem'e v sytuatsyy postanovky rebenku dyahnoza DTsP [Features of psychological work with emotional states of parents of children with psychophysical disorders of early age] *Naukovyy visnyk Pivdenoukrayins'koho natsional'noho pedahohichnogo universytetu im. K. D. Ushyns'koho*. № 1-12. pp. 254–262 [in Russia].
20. Tsar'kova O. V. (2014) Osoblyvosti dopomohy bat'kam, yaki vykhovuyut' ditey z osoblyvymy potrebamy [Features of assistance to parents raising children with special needs]. *Problemy suchasnoyi psykholohiyi*. Vyp. 23. Pp. 687–697.
21. Shul'zhenko D. I. (2017) Osoblyvosti psykholohichnoyi roboty z emotsiynymy stanamy bat'kiv ditey z psykhofizychnymy porushennyamy rann'oho viku [Providing psychological assistance to the family in a situation where a child is diagnosed with cerebral palsy]. *Psykholohichnyy chasopys*. № 5 (9). Pp. 173–180.